

EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU
CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

Marius Nica este lector la Universitatea „Petrol-Gaze” din Ploiești, în cadrul catedrei de filologie unde predă cursuri de literatură română și didactica limbii și literaturii române. Din anul 2006 este doctor în filologie și din 2007 membru al Institutului de cercetare a literaturii internaționale și științe culturale din Viena, Austria. A publicat zeci de articole la diferite manifestări științifice internaționale și în presa de specialitate. A participat la conferințe și seminarii în Ungaria, Spania, Austria, Suedia.

Marius Nica, *Oceanul balcanic*

© 2009, Institutul European Iași, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN, editură academică recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior
Iași, str. Lascăr Catargi nr. 43, 700107, OF. P. 1, C.P. 161
www.euroinst.ro; euroedit@hotmail.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NICA, MARIUS

Oceanul balcanic: privire asupra imaginarului literar în opera lui Mateiu I. Caragiale / Marius Nica; cuvânt înainte: Nicolae Florescu. – Iași: Institutul European, 2009

Bibliogr.

ISBN 978-973-611-604-9

I. Florescu, Nicolae (pref.)

821.135.1.09 Caragiale, M.I.

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMÂNIA

MARIUS NICA

Oceanul balcanic

Privire asupra imaginarului literar în opera
lui Mateiu I. Caragiale

Cuvânt înainte de Nicolae FLORESCU

INSTITUTUL EUROPEAN

2009

Cuprins

Cuvânt înainte / 9

Argument / 15

Dimensiunea balcanică a operei / 23

Structurile timpului și ale spațiului / 97

Ordinul cavalerilor mateini / 153

De profundis – coordonatele thanatice ale operei / 179

Rude literare ale crailor mateini / 237

Bibliografie / 253

Abstract / 261

Résumé / 269

prins-o cândva într-un articol consacrat lui Ion Barbu și publicat în revista „Manuscriptum”. Într-o hartă a țării Românești, trasată în jur de 1802 de Marele Vornic al acesteia, Ienăchiță Văcărescu, portul dunărean de la Giurgiu are în înscrisul celui ce ne-a pus la îndemână *Testamentul limbii române* în care încă mai vorbim, denominarea *Giurgiov-Isarlâc*.

Sigur, se pot expune și alte sugestii sau observații ținând de ușoare scăpări ale redactării pe alocuri, sau chiar de un alt mod de înțelegere a problematicii în viziunea lectorului, dar tocmai stimularea acestora în urma unei lecturi atente demonstrează viabilitatea și trăinicia demersului de față.

Nicolae FLORESCU

Argument

Pentru a te putea apropia cu pana criticului de opera lui Mateiu I. Caragiale ai nevoie în primul rând de un deosebit curaj interpretativ și, în al doilea rând, de capacitatea de asumare a eșecului. Deoarece orice încercare de a reageza și redimensiona percepția asupra celor câteva zeci de pagini de literatură mateină se poate finaliza cu un drum închis, în ciuda unei ipoteze ce părea la început validă. Am hotărât ca pentru lucrarea de față să luăm în considerație toate interpretările (cunoscute nouă) pe care opera mateină le-a suportat, și să încercăm să ne delimităm un punct propriu de interpretare, fapt impus de chiar textul propriu-zis și, evident, lectura acestuia. Dimensiunea relativ redusă (din punct de vedere grafic!) a textelor literare ale lui Mateiu I. Caragiale ar putea constitui un dezavantaj, dar scopul nostru a fost acela de a pătrunde în structurile de adâncime ale textelor, în faldurile imaginarului literar și de a releva acele posibile interpretări ce ar întregi seria de analize a unei opere ce a încercat mereu să își ascundă Taina. Căci valoarea operei lui Mateiu Caragiale nu trebuie căutată în dimensiunea grafică a textului, ci în profunzimea simbolurilor, a sugestiilor ce au darul de a oferi noi planuri de gândire cu fiecare lectură.

Am considerat biografia autorului un subiect aproape închis, în sensul că aceasta a fost discutată deseori și cu multă măiestrie: Al. George, Barbu Cioculescu, Ovidiu Cotruș, Ion Vartic sunt doar câteva dintre numele de critici și biografi la care ar fi trebuit să ne raportăm (de multe ori doar în sensul repetiției unei informații). Iar a demonstra originalitatea interpretării într-o analiză asupra vieții lui Mateiu Caragiale ar însemna ori deformarea adevărului, ori gestul condamnable al plagiatului. De aceea am ales să ne îndreptăm atenția spre

textul literar propriu-zis și să încercăm a oferi o nouă perspectivă asupra a ceea ce înseamnă spirit *matein*. Am considerat dintotdeauna opera acestui dandy român de început de secol XX ca fiind una dintre acele scrieri ce nu se termină cu punctul final așezat de autor, ce își continuă povestea și taina dincolo de spațiul grafic și dincolo de timpul lecturii. De aceea am socotit îndreptățită provocarea de a încerca să descoperim și să analizăm structurile imaginarului literar din scrierile lui Mateiu Caragiale. Astfel, am pornit de la ipoteza că asupra acestora nu a căzut încă ultimul gând critic și nu s-a așezat încă ultima interpretare.

Întreaga analiză s-a dezvoltat pornind de la afirmarea valenței balcanice a operei lui Mateiu Caragiale. Și astfel, lucrarea și-a structurat capitolele în funcție de posibilitățile de argumentare a acestei judecăți. Am observat în lecturile noastre un neajuns al criticii literare românești și anume lipsa unei demonstrații definitive a balcanismului literar deseori așezat ca marcă pentru scrierile lui Mateiu Caragiale. Deși recunoscută, această caracteristică a rămas doar o „etichetă”, devenind în scurt timp un loc comun. Începând cu G. Călinescu, care în a sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent* oferea o definiție (nu exhaustivă) a balcanismului literar de tip *matein*¹ și până la Matei Călinescu sau ultimele volume ale lui Barbu Cioculescu, conceptul de balcanism a fost de cele mai multe ori invocat ca o axiomă, considerându-se poate că nu este necesară explicarea și definirea acestuia. Am inițiat analiza de la tocmai această problemă: delimitarea și argumentarea caracterului balcanic al scrierilor literare ale lui Mateiu Caragiale. Fără a considera ca eliminate toate judecățile ce pot fi efectuate asupra acestui aspect, avem convingerea că am reușit cel puțin trasarea unor principale constante ale imaginarului literar balcanic ce pot fi reperate în opera *mateină*. Raportându-ne frecvent la studii de balcanologie (Mircea Muthu, Antoaneta Olteanu, Maria Todorova ș.a.) am avut astfel siguranța argumentului verificat și a rea-

¹ G. Călinescu vede în balcanism doar „acel amestec gras de expresii măscăroase, de impulsuri lascive, de conștiință a unei identități aventuroase și tulburi, totul purificat și văzut mai de sus de o inteligență superioară” (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Minerva, București, 1982, p. 900).

lităților evidente. Nucleu generator al interpretărilor, termenul de balcanism am încercat să îl definim în prima parte a lucrării noastre pentru ca astfel, posibilele neclarități conceptuale să fie eliminate. Aceasta ni s-a părut necesar cu atât mai mult cu cât mult prea des sintagma *balcanism matein* a scăpat oricărui delimitări.

Am conferit astfel studiului un suport ideatic la care lectorul se poate raporta în mod continuu și care, totodată, oferă stabilitate interpretărilor ulterioare. Am încercat de aceea, în primul capitol, să argumentăm în ce măsură opera *mateină* susține sentimentul balcanic și care ar fi acele elemente ce ar concretiza, la nivelul imaginarului literar, constantele recunoscute în mentalul sud-est european (diversitatea în unitate, *homo duplex*, conștiința bizantină etc.). Simplele sugestii ale unui topos specific au fost depășite și s-a reușit identificarea acelor elemente ce oferă concretizare în ficțiunea literară a realităților balcanice, așa cum Mateiu Caragiale le-a perceput și, în mod evident, le-a transpus în scrierile sale. Ne-am focalizat atenția asupra textelor considerate a fi opera literară a scriitorului și anume volumul *Pajerelor*, nuvela *Remember* și romanele *Craii de Curtea-Veche* și *Sub pecetea tainei*. Aceste texte, analizate în ansamblu – după cum am dovedit și în studiul nostru – pot concretiza o tendință unitară de reprezentare literară. Am ales să ometem din firul analizei, nu însă în mod absolut, fragmentele de texte *Soborul țațelor*, *Negru și aur* sau *Izvoade vechi*. Motivând că acestea au un caracter fragmentar și, mai ales, unul de operă neterminată și deci nu pot constitui parte din ansamblul imaginarului *matein*, raportarea la acestea s-a făcut doar în cazul în care structurile lor au putut oferi argumentație analizei mai largi.

Într-o măsură mai mare însă ne-am oprit, acolo și atunci unde a fost cazul, asupra scrisorilor autorului și asupra fragmentelor de *Jurnal* ale scriitorului. Iar aceasta deoarece ele au putut oferi sugestii de interpretare, linii directoare ale percepției critice a textului ficțional propriu-zis. Nu am căutat însă a încerca să abatem analiza principală – anume cea a structurilor imaginarului literar – spre o discuție a biografiei autorului. Este însă necesar ca analiza operei lui Mateiu Caragiale să se raporteze la credințele și ideile acestuia exprimate în viața reală.

Și aceasta cu atât mai mult cu cât este vorba de considerarea spiritualității balcanice.

Primul capitol identifică acele elemente ce concretizează un imaginar balcanic și care, considerate în unitatea operei, îi conferă acesteia coeziune interpretativă. Această primă parte a lucrării guvernează întreg parcursul ideatic al analizei, ca un punct de perpetuă și necesară raportare. El ordonează de la început o ierarhie a valorilor mateine și asigură coerență conceptuală întregii lucrări. S-a putut observa astfel cum eroii și personajele din textele lui Mateiu Caragiale se pot încadra unei tipologii specifice, de spirit sud-est european, în care diversitatea (asigurată de influențele occidentală, mediteraneană sau orientală) este sublimată unității balcanice. Totodată, am considerat necesar să afirmăm realitatea dualității lui *homo balcanicus* (modul polarizat al acestuia de manifestare) ce transpune la nivel individual o caracteristică generală concretizată de ființa colectivă a popoarelor din peninsulă. Lumea din textele literare ale lui Mateiu Caragiale reface în imaginar un univers de „la mijloc de Rău și Bun”, în care valorile se pervertesc și creează aura specifică unui spațiu ce își află legi proprii de manifestare. Astfel, am continuat acest prim capitol cu *analiza cronotopiei* ce poate fi observată în fiecare dintre operele mateine mai sus amintite. Această analiză s-a îndatorat într-o destul de importantă măsură simbolismului universal, constantelor ce sunt afirmate de întreaga experiență culturală a umanității, dar nu s-a limitat la acestea. Realitatea textului literar a obligat desfășurarea interpretării ținând cont de valorile balcanice ale spațiului și ale sugestiilor simbolice determinate. Am identificat astfel topos-ul cârciumii, birtul ca centru spiritual al lumii mateine, topos ce a putut fi regăsit în majoritatea textelor supuse cercetării. El devine prin excelență locul de întâlnire și de afirmare a comuniunii de tip balcanic, în aceeași măsură în care asigură contextul specific de manifestare a voluptății verbale pe care *homo balcanicus* o întrupează.

În analiza propusă am depășit simpla atribuire de „caracter balcanic” scrierilor lui Mateiu Caragiale și aducând argumentele necesare unei astfel de afirmații am reușit, sperăm, să oferim o perspectivă

nouă asupra imaginarii literare mateine. Dar, poate cea mai provocatoare prin noutate și diversitatea posibilităților de sugestie simbolică o reprezintă interpretarea propusă în capitolul *Ordinul cavalerilor mateini*. În acesta am încercat să salvăm, în ordine critic-literară, personajele și eroii ce populează universul operei prin raportarea lor la conceptul de *cavaler* și posibilitatea de reconstruire din acest punct de vedere a structurilor narative și a imaginilor lirice. Simbolismul operei mateine poate susține în mod evident o astfel de analiză, cu atât mai mult cu cât biografia scriitorului este îndatorată sentimentului nobiliar, cavaleresc. Observând acest fapt, am considerat necesar să apropiem interpretarea trecutului mistic din ficțiunea mateină de spiritualitatea medievală, de sugestia pe care imaginea cavalerului o susține. Și astfel, eroii *Pajerelor* și, mai ales, craii cei de la Curtea-Veche au căpătat noi înțelesuri, în măsura în care au putut fi raportați la încărcătura simbolică medievală. O încercare în acest sens a realizat-o și Vasile Lovinescu în studiul său *Al patrulea hagiialăc*², dar acesta s-a limitat, în mare măsură, doar la surprinderea unor realități medievale sau a unor caracteristici ale ordinelor pe care Mateiu însuși le-a primit, încercând mai mult decriptarea mistică a acestor însemne. Aproximarea de imaginarul literar criticul o face doar tangențial și nu desăvârșește astfel intuiția – de altfel îndreptățită – de a considera craii mateini figuri de cavaleri. Analiza pe care am propus-o este fundamentată de argumente ce aparțin textului literar, universului narativ deci, iar aceasta deoarece am urmărit în mod continuu validitatea interpretării (din punctul de vedere al structurilor imaginativ literare). Capitolul s-a dorit nu o dezechilibrare a ideii balcanice propuse la începutul studiului, ci o argumentare în plus a acesteia. Fiindcă, pe parcursul discursului ce a sugerat apropierea de spiritualitatea medievală și de caracteristicile comportamentale pe care aceasta le presupune, au putut fi observate acele diferențe specifice ce argumentează în continuare lumea balcanică din scrierile lui Mateiu Caragiale. Medievalitatea târzie și

² Vasile Lovinescu, *Al patrulea hagiialăc. Exegeză nocturnă a „Crailor de Curtea-Veche”*, Cartea Românească, București, 1981, p. 101 ș.u.

universul „de la porțile Orientului” și-au găsit totodată numitor comun în sentimentul acut al decăderii, al pierderii definitive a valorilor.

Cum ar fi fost de așteptat, firul interpretării l-am continuat cu sugestia „finalului”, a decăderii absolute și anume cu imaginea morții. Dacă Tudor Vianu observa că opera lui Mateiu Caragiale oferă „scrieri de noapte”, am fost obligați să admitem că, în plus, acestea traduc o senzație simbolic-funebră, a morții valorificată metafizic. Taina mateină este, de fapt, taina morții sau a dispariției ce scapă explicațiilor naratorului. Universul balcanic susține prin caracteristicile sale acest eveniment și îi asigură în final concretețe. În lirica *Pajerelor*, evenimentul morții se circumscrie gestului violent-războinic sau apare ca necesitate compensatorie pentru un anumit tip de existență. Poemele mateine creionează un Timp al voievozilor și al domnițelor, al boierilor și al înțeleptului de curte ce își afirmă un final nu doar la nivelul individului – prin moartea acestuia –, dar și la cel general al lumii aflată în declin. Odată cu *Remember*, perspectiva se schimbă în mod fundamental, personajele fiind supuse unui joc al imaginii, în care gestul morții capătă noi valențe. Am argumentat o nouă și, credem noi, profitabilă perspectivă asupra periplului ficțional al lui Aubrey de Vere. Analizele critice de până acum au considerat în mod continuu (poate și inertial) faptul că moartea acestuia este una reală, și că, de fapt, misterul nuvelei îl constituie imposibilitatea lectorului – datorată refuzului ferm al naratorului – de a afla împrejurările în care acesta a fost ucis. Dar, la o lectură atentă și observând elementele ce determină – mai mult sau mai puțin simbolic – ființa personajului, se poate observa faptul că existența acestui dandy englez este, de fapt, o apariție. El este o *imagine*, iar, în mod necesar, moartea lui trebuie privită ca fiind o dispariție și nu un brutal gest fizic de crimă. Structurile de profunzime ale textului ne-au obligat să considerăm astfel că Aubrey de Vere depășește sfera umanului și, mai mult, el nu poate (nu are cum) să moară fizic, ci el omoară la rândul său, dintr-o necesitate de *ascundere a ființei în spatele iluzoriu al imaginii*. Deși posibil a fi considerată o interpretare „la limită” sau extravagantă, avem convingerea că argumentele oferite (toate aparținând

textului matein) reușesc să o susțină și să o valideze. Aceasta a fost completată de cea asupra structurilor narative din romanul *Crăii de Curtea-Veche*, unde moartea personajelor a fost pusă în legătură cu parcursul lor simbolic și, nu în ultim rând, cu lumea veche pe care ar fi putut să o susțină nu doar imaginativ în hagiâlăcuri, dar și ontologic. În universul balcanic oferit de Gore Pirgu, evenimentul funebru își pierde semnificațiile și devine *spectacol*, caracteristică evidentă a lui *homo balcanicus*. Acesta se complace în (și caută) afirmarea în mijlocul celorlalți, gesturile sale fiind îndatorate specificului teatral al comportamentului de tip balcanic. Regizarea întâlnirii și, în final a morții sau a înmormântării se definesc a fi constante atitudinale ale individului, toate aceste gesturi afirmând trăsătura balcanică a universului din opera lui Mateiu Caragiale.

Analiza evenimentului morții ne-a oferit posibilitatea de a observa și de a motiva în același timp caracterul de operă neterminată al doritului roman *Sub pecetea tainei*. Fără frica de a greși, am putut sugera că acesta nu finalizează scenariul epic prin faptul că nu completează triada disparițiilor simbolic-semnificative. Iar această afirmație se fundamentează pe întreaga structură de semnificații a operei lui Mateiu Caragiale. Sugestia Tainei este susținută de construcții narative specifice prezente în toate celelalte texte și care, în „finalul” acestei scrieri nu pot fi regăsite, obligând orice lectură la acceptarea lipsei unui deznodământ (tainic) dorit de autor. Deși Nicolae Manolescu afirmă integritatea textului, criticul nu se referă decât la aspectul grafic, la punctele de suspensie pe care – după spusele sale – autorul le-ar fi folosit și cu alte ocazii. Însă, o astfel de afirmație nu poate fi validată ca argument, cel puțin în cazul unei scriituri de tipul celei mateine, în care semnificațiile nu rămân în structurile de suprafață și, cu atât mai puțin, raportându-ne la forma operei.

Nu am fi putut încheia un studiu despre imaginarul literar matein fără să facem referire și la posibilitățile de reverberare ale acestuia în alte opere literare. Și, astfel, ultimul capitol al lucrării l-am dedicat *rudelor literare ale crailor mateini* – personajele romanului publicat în 1929 constituindu-se ca nucleu de convergență în unitatea

operei lui Mateiu Caragiale. S-au realizat apropieri de scrierile interbelice, în care *craiu*, ca tipologie, există încă și se manifestă narativ și, în plus, am încercat să observăm în ce măsură figura acestuia rezistă în scrierile contemporane. Fără a avea pretenția de a fi eliminat toate posibilitățile de surprindere a imaginii craiului, am supus analizei câteva romane – din zone temporale diferite ale literaturii române – încercând delimitarea unui personaj specific spațiului cultural balcanic. De la Hortensia Papadat-Bengescu sau Gib Mihăescu și până la Zaharia Stancu sau chiar Nicolae Breban, au fost observate anumite constante specifice omului și, de fapt, tipologiei balcanice. Inițierea în lumea permisivă a Sud-Estului european pe care un personaj de tipul Gore Pirgu sau Diplomatul o asigură apare ca necesitate în economia cuplului balcanic, alcătuit din două ființe opuse în mod absolut din perspectivă etică. În aceeași măsură s-a putut identifica *gestul regi-zoral* pe care un personaj de tipul lui Rogulski din romanul *Don-Juan* al lui Nicoale Breban îl realizează. Este continuarea (de fapt, este reluarea) aceluiași tip de comportament pe care l-am întâlnit și analizat în scrierile lui Mateiu Caragiale, a unei paradigme ce a determinat în final considerarea caracterului balcanic al întregii sale opere.

Nu am ignorat interpretările anterioare, dar am propus o perspectivă nouă și, mai ales, validă din punct de vedere literar. Observând că, deși numeroase sunt scrierile ce s-au aplecat asupra operei lui Mateiu Caragiale, ele nu au reușit să ofere o analiză exhaustivă a acesteia, studiul nostru se dorește a fi o alternativă și o afirmare a unui nou model de gândire ce își va argumenta, sperăm, valabilitatea.

Dimensiunea balcanică a operei

În literatura română, conceptul de *balcanism literar* îl aproximează pentru prima dată G. Călinescu în a sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, în chiar capitolul închinat lui Mateiu I. Caragiale: „acel amestec gras de expresii măscăroase, de impulsuri lascive, de conștiință a unei identități aventuroase și tulburi, totul purificat și văzut mai de sus de o inteligență superioară.”³ Însă, această definiție nu reușește, credem noi, să acopere toate determinațiile pe care conceptul le suportă, ea fiind doar o particularizare pe opera unui singur scriitor, considerat deseori autor de „literatură balcanică”. Este, de fapt, o reducere stereotipă la una sau două posibile caracteristici pe care balcanismul literar le înglobează. E drept, o astfel de definiție nu va putea fi niciodată exhaustivă, dar se poate încerca o generalizare a ei, fapt ce ar asigura cercetătorului o arie mai largă și mai permisivă de lucru. Există, în concepția lui Mircea Muthu, cel puțin două elemente definitorii care ar putea argumenta specificul a ceea ce numim balcanism literar. „E vorba, pe de o parte, de balcanismul ca *asociere de stări contrastante* și, în al doilea rând, de *balcanismul ca răscumpărare estetică a unei drame colective* [...]. Mai exact, *balcanismul literar* ca școală de stil (intuitiv de altfel, de către Paul Zarifopol atunci când descoperea, la I. L. Caragiale, teoria artei ca «exces», de extracție meridională) particularizează – și examenul stilistic o poate dovedi – relația antinomică, dar și, paradoxal, complementară, dintre «planul realității și cel al imaginarului compensatoriu» și, de asemenea, iluzia libertății în *spațiul adiabatic*, analizându-i

³ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Minerva, București, 1982, p. 900